

TEMES

La recepció de l'Europa mediterrània en la França de final de segle XIX.

L'Espanya de Valentí Almirall i la Itàlia de Francesco Saverio Merlino en els llibres de l'editorial parisenca d'Albert Savine

Giovanni C. Cattini

Els últims trenta anys del segle XIX són, a Europa, d'una riquesa i densitat extraordinària si l'entendem com un període que, conjuntament amb una pau relativa, es distingeix per la reflexió i l'elaboració d'unes idees que tindran una transcendència significativa. En la seva *Història d'Europa al segle XIX*, Benedetto Croce qualificava el 1870 com una cesura darrere de la qual s'havia canviat el mateix esperit públic europeu. Aquest havia de fer els comptes amb un nou escenari i equilibri internacional, fruit de la nova entitat dominadora dins el vell continent, Alemanya, i del canvi filosòfic que es donà amb l'afirmació

d'un determinisme positivista com a explicació omniscient de la realitat. Aquesta tendència, com recordava Croce, descredita tant les «idees» com els «ideals» en nom d'aquest filosofisme naturista que, per la seva íntima essència, privava la llibertat de la seva llei espiritual i, amb això, desposseïa les persones del coneixement del sentit i del valor de la vida. Aquesta contradicció fou un dels elements cabdals de les reflexions del naixent sector intel·lectual que estava aglutinant i adquirint personalitat pròpia a quasi tota l'Europa del període.

En aquest sentit, amb el present estudi plantegem la comparació de dues obres, escrites per a l'editorial francesa d'Albert Savine (1859-1925), i que es devien a la mà de Valentí Almirall i Francesco Saverio Merlino, dos autors profundament positivistes. Si Savine no va ser un exponent d'aquest corrent filosòfic, sí que estava, però, interessat a publicar obres que poguessin presentar una visió crítica de l'actualitat. Aquest provocador editor es caracteritzà per un afany de donar a conèixer als seus lectors llibres que parlessin de temes contemporanis possiblement polèmics. En aquest sentit, les publicacions signades per Almirall i Merlino responien a aquesta demanda i fins i tot presentaven un títol similar, *L'Espagne telle qu'elle est* (1887) i *L'Italie telle qu'elle est* (1890). Les dues obres ens ofereixen sengles reflexions sobre els respectius estats nacionals liberals des de punts de vista i sensibilitats diferents: si la crítica d'Almirall a l'Estat de la Restauració és la d'un liberal federalista i catalanista, la de Merlino és la d'un militant del socialisme anarquista. Aquestes obres ens permeten albirar l'ombra de les possibles relacions internacionals de les elits intel·lectuals a la fi del segle XIX, en un moment en què el món cultural estava particularment receptiu a les aportacions que arribaven per diferents canals i que anunciaven el que semblava inevitable: la crisi del vell món i dels seus valors.

Un esbós del projecte editorial d'Albert Savine i de la seva activitat intel·lectual

Aquests elements d'inquietud intel·lectual es perceben clarament si ressenyem els elements que caracteritzen les pautes vitals d'Albert Savine, nascut el 20 d'abril de 1859 a Aigües Mortes (Gard). El seu debut en el

món de les lletres es remunta a quan tenia 19 anys (1878) i va participar en competicions de jocs florals en el Migdia francès.

Dos anys més tard, el trobem dirigint el *Midi littéraire* (de 1881 a 1882), i des de llavors la seva participació en la premsa periòdica va ser molt intensa, col·laborant en revistes com *Foyer*, *Mosaïque*, *Monde (supplément littéraire)*, *Feu-Follet*, *Minerve*, la *Revue du Monde Latin*, la *Revue moderne*, la *Revue contemporaine*, la *Revue félibréenne* i l'*Indépendant littéraire*. Les poques informacions que hem pogut recuperar sobre aquest interessant i polièdric personatge ens desvelen un àmplia sèrie d'interessos en què sobresurt el camp de les traduccions i de divulgador de les literatures ibèriques amb una especial atenció a la catalana, de la qual va traduir poetes i escriptors com Verdaguer, Guimerà, Aguiló, Matheu, Costa i Llobera, Frederic Soler i Pagès del Puig, i també Narcís Oller, Emili Vilanova i Bertran.

Per altra banda, hi ha la seva intensa i breu activitat editorial que va començar el 1886, i va finalitzar deu anys després. Es va caracteritzar per l'heterogeneïtat dels temes tractats i l'origen dels seus autors, amb la presència majoritària d'escriptors francesos. El cas de l'editorial d'Albert Savine és exemple d'un fenomen més ampli, pel qual l'editor individual, figura típica durant el segle XIX, passa a convertir-se en societat anònima, com a nova forma d'empresa capitalista que controlarà els mercats, de manera creixent, des de les últimes dècades del vuit-cents. Paral·lelament no podem oblidar que Albert Savine, a pesar que la seva empresa era petita, va tenir la intuïció de donar a conèixer Ibsen als lectors gals i també als sud-europeus. A principis del segle XX la seva labor de difusor de la literatura internacional es consolida amb la traducció d'obres d'Oscar Wilde i Rudyard Kipling.

Finalment, el tercer aspecte que sobresurt en Albert Savine és el seu interès en la creació i pressió de la naixent opinió pública. Tal com recorden Jean Yves Mollier i Jocelyne George en *La plus longue des républiques 1870-1940*, Albert Savine va militar en les files de l'antisemitisme d'una manera destacada, dedicant una col·lecció del seu projecte editorial a una «biblioteca antisemita», i arribant a militar a la Lliga Antisemítica que es va fundar el 1889. Comanador de l'orde d'Isabel la Catòlica, va haver d'enfrontar-se a la gran crisi que va afectar les empreses editorials durant

els anys 1894 i 1895. Ja el novembre de 1893 es va veure obligat a vendre part de la seva empresa a Léonce Grasilier, mentre que un any després, cap a octubre de 1894, rescatava els seus fons i, el 1895, va publicar la primera obra concernent a l'*Affaire Dreyfus*, obra de l'abat Demnise. Obligat a fer constatar el seu dèficit novament, es va declarar en fallida el 15 de gener de 1897. El 1898 donà l'autorització a la competència perquè publicuessin una obra teatral d'Ibsen de la qual ell tenia l'exclusiva. La crisi de la seva empresa era irreversible i va vendre la totalitat dels seus fons el 1901.

En els quinze anys que va durar el seu projecte editorial es van publicar desenes de títols concernents als temes més actuals, no només de la realitat francesa sinó també de l'Europa mediterrània, així com obres teatrals i llibres de literatura estrangera (especialment russa). Malgrat tot, es pot suposar que les vendes més importants del seu projecte editorial es van deure a la presència de desenes de títols antisemites: prova d'això va ser que el primer llibre de la col·lecció Biblioteca Antisemita era *La Fin d'un monde* d'Edouard Drumont, dos anys després que aquest autor publicués el 1886 *La France juif*, obra de la qual es van fer més de 145 reimpressions en menys de 2 anys. Aquest llibre barrejava l'antijudaisme catòlic tradicional amb les teories racistes, a més d'afegir temes filosocialistes que resultaven una potent arma propagandística. En aquest sentit, el mateix Albert Savine va editar obres d'autors pertanyents al món llibertari francès, com Sebastián Faure, o de l'anarquista italià, com Francesco Saverio Merlino.

Al final, com va subratllar Zeev Sternhell en el seu conegut *La Droite revolutionaria*, el discurs populista antisemita que es va divulgar a França en les últimes dues dècades del segle XIX, tenia argumentacions classistes i podia ser compartit per un ampli espectre d'opcions ideològiques. No està de més recordar que el mateix Drumont afirmava que «*l'antisemitisme mai era una qüestió religiosa, sinó una qüestió econòmica i social*».

Per altra banda, Albert Savine es va fer molt conegut en els cercles intel·lectuals de la capital catalana per haver traduït diferents obres dels seus escriptors i poetes més destacats, en particular per la poesia *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer, el 1884, i va mantenir correspondència amb prosistes com Narcís Oller o el conegut crític literari Josep Yxart.

El mateix crític tarragonès Yxart dedicava una carta oberta a l'editor Savine des de les pàgines de la revista modernista barcelonina

Avenç, en el número de finals de febrer de 1884, en la qual comentava i impulsava algunes crítiques a una interpretació que el mateix Savine havia fet de la literatura catalana: en la introducció a l'edició francesa de la poesia verdagueriana, l'intel·lectual francès equiparava aquesta amb la poesia de llengua castellana, afirmant la similitud essencial entre les dues.

A pesar de reconèixer el valor i l'interès del pròleg de Savine, Yxart subratllava les profundes diferències entre elles. A més, i en honor al seu contrincant, afegia: «*és vergonyós per a nosaltres que segueixen essent fins avui escriptors forasters els més actius i diligents a historiar la nostra literatura*» i atribuïa algunes equivocacions interpretatives per la llunyania des de la qual els observadors estrangers miraven la literatura catalana.

Finalment, ens sembla significatiu recordar —tal com ha estudiat Joaquim Coll en la seva obra sobre la recepció del cas Dreyfus a Catalunya— que el 1898 es publicava a París el llibret de Prat de la Riba *La Question Catalane: L'Espagne et la Catalogne*, gràcies a l'ajuda rebuda de Louis Guérin, secretari de la Lliga Antisemítica, raó per la qual no s'ha de descartar la hipòtesi que el mateix Savine pogués actuar com a intermediari entre els uns i els altres.

L'Espagne telle qu'elle est

Però tornem al final dels anys vuitanta del segle XIX, per aturar-nos en la publicació d'una sèrie d'articles que Valentí Almirall (1841-1901) havia redactat per primera vegada a *La Revue du Monde Latin* al llarg de 1885 i 1886 amb el títol *L'Espagne telle qu'elle est*. La seva publicació reafirmava la importància de Savine en la projecció de la cultura catalana fora de les fronteres de l'Estat espanyol. A això cal afegir que l'edició patrocinada per l'editorial francesa representava una notable ampliació d'aquests articles, que van acabar per transformar-se en un llibre especialment polèmic en l'Espanya de la Restauració. La possibilitat de sostreure's a la censura de Madrid, va contribuir que Almirall carregués els tons i presentés la realitat ibèrica sota un mantell de falsa modernitat, escut d'un país profundament endarrerit i víctima del caciquisme.

A mitjan anys vuitanta, Valentí Almirall era un home de 40 anys que havia deixat una petjada molt profunda en la societat barcelonina del període, havent estat un destacat militant federalrepublicà durant el Sexenni revolucionari que havia trasbalsat Espanya de 1868 a 1874. Amb la Restauració havia moderat el seu discurs i s'havia transformat en un dels impulsors del catalanisme polític, redactant el primer diari en llengua catalana, participant activament en el primer congrés de juriconsults catalans, trobant-se entre els promotors dels dos congressos catalanistes i escrivint el *Memorial de Greuges*. Amb aquest cèlebre text, les forces vives de la societat del Principat havien volgut explicar al rei Alfonso XII les seves queixes davant de les polítiques centralitzadores i uniformitzadores, que amenaçaven la pervivència de la peculiar jurisprudència catalana, i d'aquelles liberalitzadores que arrossegaven a la ruïna les indústries del Principat.

La sèrie d'articles i després el seu llibre *L'Espagne telle qu'elle est* va representar una important denúncia de les condicions en què es trobava l'Estat espanyol en els anys vuitanta del segle XIX i va determinar, juntament amb altres escrits seus, com *Lo Catalanisme* (del mateix any 1886), l'inici d'una polèmica de llarga durada amb la intel·lectualitat castellana i espanyola en el seu conjunt. En particular, el primer senyal que va tenir gran repercussió va ser el discurs de Núñez de Arce, amb el qual l'escriptor val·lisoletà va inaugurar l'any acadèmic de l'Ateneu de Madrid. I ho va fer criticant de manera destacada els suposats moviments separatistes d'algunes parts de la península, començant per Catalunya.

El text de Valentí Almirall s'estructurava en catorze capítols, precedit per una introducció en la qual l'autor afirmava la voluntat de desemascarar la imatge de modernitat del país que els polítics de Madrid venien com a resultat dels seus suposats esforços. També volia destapar la falsedat dels tòpics literaris i romàntics que la narrativa europea havia generat sobre Espanya.

En aquest marc, la decadència de la pàtria catalana es remuntava al descobriment, la conquesta i assimilació d'Amèrica, que va determinar la prostració d'Espanya i que, segons la seva anàlisi, podia regenerar-se únicament mitjançant el regionalisme. El discurs d'Almirall prosseguia presentant la conformació geogràfica i urbanística d'Espanya en comparació amb la dels estats europeus més desenvolupats. Segons ell, les províncies poblades i industrials, com Barcelona i Guipúscoa, no podien fer res contra

el poder de Madrid, la regió més pobra i menys poblada de l'Estat que governava les sorts de la nació. També per això Espanya destacava a Europa, per estar al capdavant de les nacions europees pel deute públic i el nombre de generals, mentre que estava gairebé en l'últim lloc quan es tractava de ferrocarrils.

Seguint les pautes culturals de l'època, Almirall remarcava la pluralitat de pobles que habitaven a l'Estat, tal com havien acostumat a fer els publicistes catalans des dels anys cinquanta del segle XIX. Aleshores, el republicà Joan Batista Guardiola, en el seu *El libro de la democracia*, havia dedicat un capítol a la qüestió reclamant la federació de les diferents poblacions de l'Estat, mentre que uns anys més tard era el polític conservador Francesc Permanyer a evidenciar el fet que Espanya fos un feix de nacions. Durant el Sexenni el catòlic i regionalista Francesc Romaní Puigdemolas l'havia remarcat amb el seu *El Federalismo en España*, així com, durant la Restauració, el positivista Pompeu Gener havia reflexionat sobre el mateix argument profunditzant la perspectiva racial.

Tal com havia deixat clar ja en conferències, en el *Memorial de Greuges* i també en *Lo Catalanisme*, Almirall recollia aquestes suggestions i rebutjava la suposada homogeneïtat racial que predicaven els governants de Madrid que no responia a la realitat, ja que vivien a Espanya minories nombroses com les dels basco-navarresos, catalans i galaico-asturians, totes elles amb llengües pròpies diferents del castellà, únic idioma oficial de l'Estat.

En el desè aniversari de la derogació foral —que en el seu moment havia causat una àmplia campanya de solidaritat que, sota el lideratge del director del *Diari de Barcelona*, Juan Mañé i Flaquer, havia aconseguit el pronunciament d'un destacat nombre de prohoms de Catalunya en favor de la preservació del sistema foral—, Almirall denunciava a l'opinió pública francesa la mania dels polítics de Madrid de veure «*concomitancies carlistes amb tots aquells que, tant a Catalunya com en les altres regions oposades a la centralització, no obeeixin cegament els caps dels partits de la capital*».

L'autor continuava criticant l'administració i la seva burocràcia, on el «tripijoc» era el motor que movia tots els negocis. O dit d'una altra manera, tot depenia del tràfic d'influències i dels acords mutus pels quals tothom es cobria les espatlles. Cap força política se salvava perquè tots respectaven

la «societat d'ajuda mútua» de favors i clientele. Almirall subratllava a més que aquest sistema s'havia estès a totes les ciutats espanyoles, en què els polítics actuaven com a agents de les decisions preses pels seus coreligionaris de Madrid i destacava com el governador civil vivia com un paixà explotant la vida provincial al seu caprici.

Aquest sistema, afegia l'autor, podia sobreviure gràcies al sistema parlamentari, la formació del qual era el fruit d'un procediment electoral profundament falsejat pels governants del moment i en mans del Ministeri de Governació. Els governadors civils executaven les ordres impartides pel seu superior administratiu i així manipulaven el cens electoral, utilitzant mitjans poc ortodoxos de pressió (com la *partida de la porra* o fins i tot el suport a veritables bandits), sense menysprear la fabricació veritable dels resultats electorals: tots els mitjans possibles eren utilitzats per aconseguir la majoria pactada per endavant.

En aquest marc, destacaven també els diputats *cuneros*, representants desconeguts a la regió que havien de defensar a les Corts, i que triaven únicament per les facilitats per ser triats. Així mateix, continuava enumerant els mals que afligirien Espanya, des de l'impopular sistema de cinquenes, per les quals únicament les classes més pobres del país havien de prestar el servei militar de tres anys, fins a les elevades despeses de la Marina de Guerra, o la sagnia de diners públics que es vessava en malbarataments improductius que no contribuïen a la modernització del país.

Al costat d'això, els centres rurals havien de suportar a més d'uns administradors igual de corruptes també els «guerrillers conspiradors», que, tant republicans com carlins, abundaven en les poblacions esperant discòrdies civils o posant-se al servei d'interessos particulars. En les províncies petites i en el camp, la situació encara era pitjor per la pobresa endèmica i la presència dels recaptadors d'impostos, que mai eren reinvertits per millorar les infraestructures viàries o agrícoles en general. L'ordre despòtic era garantit pel cacic que, a manera de senyor feudal, disposava de la vida i de l'economia de tots aquells que vivien en el radi de la seva autoritat. Ell mateix representava l'anell de conjunció entre la localitat i el governador provincial, de la voluntat del qual es feia executor. I era aquí, en el camp, on la situació de les classes populars arribava a la misèria més manifesta. Una pobresa que —lamentava Almirall— s'acompanyava amb el fanatisme religiós, fomentat pel curat des del púlpit.

Aquesta descripció de la realitat de l'Espanya de finals del segle XIX era completada amb una sàtira dels representants de la vida material i cultural de la península. Si els primers eren acusats d'haver fet grans fortunes no pel comerç «natural i de bona fe» o per la «indústria legítima», sinó per l'Estat («*ja sigui prestant-los diners, ja com a contractistes dels serveis de l'Administració general*»), els segons eren censurats per la seva provincialitat i total ignorància de la producció en llengua anglosaxona o alemanya. Quant als primers recordava els milionaris Manzanedo, Salamanca, el Marquès del Camp, Antoni López («*a la memòria dels quals uns quants aduladors han erigit una estàtua al mig d'una de les places de Barcelona*») o Manuel Girona. Quan l'origen d'aquestes fortunes no es devia a les comissions estatals, llavors, puntualitzava el polemista català, es devia al tràfic d'esclaus que van fer la majoria d'indians que van tornar a la Pàtria. De la mateixa manera, condemnava l'època febril de furor borsari per la qual es van crear a tot Espanya desenes de societats amb capitals fantàstics que animaven una economia fluctuant i insegura, subjecta a les especulacions d'accionistes estrangers, presents en les seves principals branques, començant per la indústria minera.

En aquest marc de crítiques no estalviava a Barcelona la seva censura. Aquí l'únic centre manufacturer espanyol vivia de la producció tèxtil però la viabilitat de la producció era molt precària perquè depenia de la protecció duanera per poder competir amb les millors i més barates peces estrangeres. L'agricultura suscitava també altres crítiques d'Almirall, que denunciava que aquesta duqués «*dos o tres segles de retard*». Així l'auge de la viticultura s'explicava per la crisi de la producció francesa, a causa de la fil·loxera, mentre que l'escriptor català lamentava que aquesta contingència no havia servit al desenvolupament econòmic de l'agricultura espanyola. L'altra cara de la moneda de l'auge de la viticultura havia estat la incertesa generada per la producció industrial a causa de la rebaixa de les tarifes proteccionistes. Els polítics de la capital havien enrarit el clima del país creant una contraposició entre els interessos industrials i rurals, de la qual sortia beneficiada únicament la seva condició d'empleats de la capital de l'Estat.

En l'últim capítol del llibre, l'autor ironitzava sobre Madrid i la seva condició de presumpte cervell de la nació. A la capital desbordaven els polítics i els intel·lectuals que es caracteritzen per la «*verborrea, xerrameca*

enutjosa, [...] l'eloqüència exagerada pel convencionalisme». Així mateix, la vida intel·lectual es limitava a la traducció de llibres provinents de França o Itàlia, per la comuna arrel llatina d'aquests idiomes, mentre que faltava tota referència a la cultura alemanya o anglosaxona. I recordava que les obres espanyoles que havien estat traduïdes a l'estranger no havien estat les dels savis oficials, mentre que les obres del Renaixement regional, especialment el català, havien trobat el favor de l'opinió pública internacional. Un fet més que excel·lent perquè, a Espanya, aquestes obres catalanes havien estat acollides en silenci o, pitjor, havien causat un malestar profund, com va demostrar Núñez de Arce des de l'Ateneu de Madrid.

Davant d'aquesta situació, on el grup centromeridional (andalús-castellà) d'esperit somiador, generalitzador i autoritari dominava al grup centroseptentrional (pirinenc) d'enginy analític i robust, el remei era —concloïa Almirall— la destrucció del fals parlamentarisme, de la uniformitat i de l'autoritarisme centralitzador, i per tant la descentralització i la comunió del govern entre el grup centromeridional i el pirinenc. Aquestes afirmacions serien la causa d'un llarg debat a Espanya. Sovint s'han subratllat les exageracions que conté aquesta obra. Tanmateix, no es pot negar que va ser la primera denúncia, a escala internacional, de la realitat de l'Espanya caciquista de la Restauració, quinze anys abans que Joaquín Costa escrivís el seu conegut text *Oligarquia i caciquisme*.

L'èxit que van suposar els articles publicats a la *Revue du Monde Latin*, i l'eco que van tenir a aquest costat dels Pirineus, van motivar Almirall a confeccionar aquest llibre que va veure la llum el 1887 gràcies a l'editorial francesa d'Albert Savine. La perspicàcia de l'editor gal va permetre que el públic francès i internacional pogués conèixer l'existència d'aquesta lúcida i àcida crítica de l'Espanya canovista. Encara queda per avaluar l'abast en l'àmbit espanyol d'aquest escrit fora de l'àmbit de la polèmica amb la intel·lectualitat castellana a la qual fèiem referència al principi. O per dir-ho d'una altra manera, sens dubte els seus plantejaments tenien força en la societat gal·la pel fet que, tal com ha evidenciat Jordi Casassas a *Entre Escil·la i Caribdis*, els mecanismes d'anàlisi de Valentí Almirall eren propis del regeneracionisme francès en el sentit que les preocupacions que movien l'intel·lectual català eren les mateixes que caracteritzaven la ciència política del Sud d'Europa, però: de quina manera

va assumir o va fer pròpies aquestes crítiques o propostes regeneracionistes la intel·lectualitat espanyola?

A aquest interrogant es pot respondre que en l'estat actual de les investigacions cal aprofundir més sobre aquest tema, tenint en compte que les importants aportacions que ha fet Ucelay de Cal, a *El Imperialismo catalán*, en evidenciar les contribucions del pensament dels intel·lectuals catalans en la posterior vertebració del discurs nacionalista espanyol poden ser un primer pas que cal desenvolupar pel que fa referència a l'últim quart del segle XIX.

Tres anys més tard, el públic lector francès interessat per la realitat de l'Europa mediterrània podia llegir un altre opuscle: *L'Italie telle qu'elle est*, d'un autor llavors poc conegut per al públic internacional, Francesco Saverio Merlino (1856-1932).

L'Italie telle qu'elle est

Nascut a Nàpols i fill d'un conseller de la Cort d'Apel·lació de la mateixa ciutat, Merlino es va llicenciar en jurisprudència el 1877, any en què el líder anarquista Errico Malatesta, que havia estat company seu d'estudis, donava vida a les revoltes camperoles del Matese. En el procés on es van jutjar aquests fets el mateix jove advocat napolità va defensar Malatesta, apropant-se així al moviment llibertari italià del qual va ser una de les ments més brillants i amb el qual va tenir una relació molt fluctuant. Les seves aportacions pretenien obrir el moviment àcrata a la societat italiana, però tingueren un èxit relatiu tant entre els seus coreligionaris com en la societat en el seu conjunt.

El cèlebre procés contra l'associació dels *malfattori*, els malfactors, de 1884 i la pena de presó a la qual havia estat condemnat, juntament amb Malatesta, van determinar la seva fuga d'Itàlia i la seva residència a Anglaterra i a França, des de 1884 fins a 1894. Aquí va escriure el pamflet *L'Italie telle qu'elle est*, que va publicar l'editorial de Savine el 1890. Per les cartes personals de Merlino, citades per Giampietro Berti en la seva biografia del personatge, sabem que el contracte, datat a París el 20 de novembre de 1889, li prometia una compensació de 200.000

francs per les primeres dues mil còpies venudes, encara que no sabem si els va arribar a cobrar.

El text era una dura requisitòria contra el nou Estat italià en un moment en què les relacions ítalo-franceses eren més aviat conflictives, a causa de la batalla comercial entre els dos països i l'oberta política internacional antifrancesa perpetrada per Crispi, que no només continuava l'aliança amb Àustria i Alemanya sinó que, el 1887, havia fins i tot rebutjat que Itàlia participés en l'Exposició Internacional parisenca de 1889.

Seixanta anys més tard i en ocasió de la seva primera traducció integral a l'italià, l'autor de l'edició, Franco della Peruta, reconeixia que, a pesar dels límits de l'obra per falta de perspectiva historiogràfica, *L'Italie telle qu'elle est* constituïa un dels millors assajos sobre la vida política i social de la Itàlia en els primers trenta anys després de la seva unitat.

El volum constava de set capítols. El primer, *L'Itàlia gran potència*, estava pensat com a introducció a l'estudi i començava amb una denúncia de la corba colonialista empresa pel país en els últims anys i del clima insensat d'eufòria, impulsat per la premsa i pel govern. Merlino subratllava que hi havia poc per celebrar perquè, i en referència a la derrota italiana a Dogali, l'empresa militar s'havia traduït en un desastre. La requisitòria de l'advocat napolità continuava amb una crítica al sistema del transformisme i a la nova llei electoral italiana de 1882. Una llei que amagava la pacificació de radicals i republicans amb els partits històrics del Parlament darrere d'una façana, que proclamava la bondat del nou «sufragi universal polític i administratiu».

En aquest context l'autor recordava que malgrat tot el que digués la premsa, el poble italià s'interessava cada vegada menys per les eleccions i per la vida parlamentària, com ho demostraven les dades de l'abstenció de les últimes eleccions. Això s'explicava per les miserables condicions de vida de les classes pobres i per la consegüent —i a més en ascens— emigració, vista com a única sortida de la situació de pobresa.

Merlino insinuava llavors que l'economia italiana estava en crisi, que les despeses militars eren enormes, mentre que les reformes es portaven a terme només sobre el paper (com la de l'escola). Per altra banda, la mateixa política exterior d'aliances era criticada durament, perquè incrementava les despeses per a l'exèrcit sense garantir res en concret. Per això, l'autor

afirmava que el seu interès no estava a decantar les manifestacions exteriors de la pretesa grandesa d'Itàlia, sinó que es volia analitzar els seus orígens, parant esment als processos «*d'enriquiment de la burgesia, de l'acaparament de les terres, de la formació del capitalisme, dels expedients i dels mitjans de govern, és a dir de la Itàlia unificada políticament, i de nou dividida en dues classes, en dues nacions, contraposades i enemigues, burgesia i proletariat*».

Després d'aquesta introducció, el capítol següent tractava de *La Conquesta*, o sigui de com els processos de desamortització de les antigues propietats feudals i de les eclesiàstiques havien beneficiat els grans propietaris que havien pogut incrementar així les seves propietats i a baixos preus, en lloc d'afavorir els camperols que des de sempre havien treballat la terra.

Conexedor de la història del regne de Nàpols i de Sicília i recollint els resultats de les primeres enquestes sobre l'anomenada *qüestió meridional*, feia una ressenya de tot aquest procés des de les campanyes napoleòniques fins a la unificació italiana. En particular, subratllava com la conjuntura del *Risorgimento* havia determinat que els camperols meridionals ocupessin les terres de les quals foren expulsats per l'exèrcit piemontès i contra el qual es van aixecar en una guerra que l'autor mateix anomenava de «secessió» i que va durar més d'una dècada. Qui es va beneficiar de totes aquestes vendes va ser la classe capitalista, especialment la del Nord d'Itàlia, que va aconseguir imposar els seus interessos com a prioritat a tota la nació. O amb les seves paraules: «*La lluita entre el Nord industrial i el Sud agrícola és, com he dit, la clau d'interpretació de la història moderna italiana. En aquest país, sobretot en els últims trenta anys, tot s'ha fet a favor de l'un en detriment de l'altre.*»

En l'apartat següent —*La Greppia, El Pessebre*— hi havia una detallada anàlisi de l'oligarquia econòmica burgesa septentrional, i de com aquesta havia aconseguit apoderar-se de les finances públiques per poder acumular grans capitals amb tots els mitjans. Societats financeres inexistents, bancs fraudulents, administracions locals i estatals corruptes de tots tipus eren citats per Merlino i el duïen a afirmar rotundament que no podia existir en política cap «regne dels honests» perquè la corrupció era irresistible. Aquesta tendència apareixia fins i tot en el món de la justícia de l'Estat liberal: les reflexions de l'advocat napolità donaven vida a unes

pàgines que, a posteriori, foren entre les més conegudes i citades de *L'Italie telle qu'elle est* pels historiadors.

Merlino opinava que «*els règims polítics canvien, els governs passen, però el costum i les tradicions del poder queden i es perpetuen*», i amb això començava una requisitòria tant amb relació als executors (la policia) com als tutors de les lleis (magistratura). Parafraçant unes cartes del conegut polític liberal anglès J. William Gladstone a lord Aberdeen (i publicades com *Els judicis polítics en el Regne de Nàpols*, sobre els fets de 1848-49), Merlino declarava que les detencions continuaven sent arbitràries en tota la península, així com la violència i les tortures a les presons, en un context en el qual les autoritats tenien total impunitat. Una impunitat que li atorgava carta blanca per poder així cometre tot tipus d'abusos. Davant d'aquesta situació, les llibertats declarades i, en teoria, emparades pel nou Estat liberal italià, es quedaven en paper mullat.

En aquest sentit, podem veure com aquesta contradicció del projecte liberal de govern delineava el que segons la interpretació de Raffaele Romanelli es pot fer extensiu a la mateixa naturalesa paradoxal de l'Estat liberal en el seu intent de «coartar la llibertat», de fer conviure moment autoritari i moment liberal. És aquest un problema les possibilitats de resolució del qual estan anul·lades des del principi per una contradicció antitètica: l'Estat liberal intenta subordinar cada articulació a la seva raó individualista i a la seva sobirania política mentre que al mateix temps busca reduir al màxim la seva intervenció en les autonomies socials. Unes autonomies socials que s'enriqueixen per la complexitat deguda als contrastos entre els interessos de la representació, parlamentària i de cens, i els interessos territorials del sistema administratiu.

Tornant al text de *L'Italie telle qu'elle est*, cal destacar que és en l'anàlisi de la magistratura on la crítica de l'autor es fa encara més dura, acusant el poder polític d'haver trepitjat la llibertat de la magistratura i d'haver-li llevat la seva independència per transformar-la en un dòcil instrument del seu poder.

Les mateixes actuacions de la magistratura duïen Merlino a recordar que almenys durant el domini borbònic els magistrats actuaven, en la seva majoria, de manera independent. En aquest context, s'acusava explícitament el sistema jurídic i polític italià de cometre tants o més abusos que el

borbònic, amb l'afegiment de noves i feroços institucions com l'admonició i el domicili obligat pel qual s'allunyava de la societat tots els suposats opositors, enviant-los a expiar les penes de presó en illes llunyanes del litoral italià. Aquesta contraposició entre l'Administració borbònica i la piemontesa tornarà trenta-cinc anys més tard, quan Merlino explicà els mateixos temes en el text *Politica e magistratura* publicat per l'editor i escriptor liberal Piero Gobetti, en els quaderns de la revista *Rivoluzione liberale*. En aquesta obra de maduresa Merlino subratllà que totes aquestes tendències de la subordinació de la magistratura al poder executiu havien deixat la porta oberta al feixisme i a la seva ruptura de la legalitat. Mentre que pel que feia referència als seus esdeveniments biogràfics, recordava els antecedents laborals familiars del seu pare, magistrat borbònic. I en aquest sentit argumentava que «*la magistratura borbònica era docta, imparcial i honesta*» i afegia: «*jo recordo encara que els informes de la Magistratura borbònica en la Cort de Cassació de Nàpols —els Winsoeare, Niuta, Mirabelli i molts més—, eren molt respectats; i les seves sentències es poden encara consultar com a petites obres mestres de saviesa jurídica*».

Recordant que el seu pare era magistrat borbònic, subratlla com aquest absolutista i enemic del nou ordre liberal, mai va tractar d'imposar-se amb el fill àcrata i fins i tot va sofrir represàlies en el seu lloc de treball per defensar camperols acusats de bandidatge que s'havien rendit a les forces ocupants piemonteses. Finalment, recordava que la justícia en general sota el règim borbònic no era més equànime perquè els governants feien el que volien però no podien comptar amb el suport de la magistratura.

En l'actualitat de 1890, i en *L'Italie telle qu'elle est*, Merlino acusava els magistrats d'actuar com uns policies, ja que afegien delictes als processats i s'imposaven sobre els jurats dels tribunals. Aquest fet representava, segons l'advocat napolità, la negació de la funció jurídica (reivindicant d'aquesta manera aquella deontologia professional que ell identificava en els magistrats borbònics que, com el seu pare, complien el seu deure amb sentit independent).

Per això el subjecte responsable d'aquesta situació no era altre que el govern de la nació, del qual, en el cinquè apartat, l'autor repassava la formació durant el procés del *Risorgimento*. Segons el seu judici, no hi havia diferència entre monàrquics i republicans, sinó una divisió de treballs

on els primers van treballar per a la diplomàcia internacional mentre que els segons ho van fer per al poble italià. La demostració de la seva afirmació la trobava en la repressió de les demandes camperoles en la coneguda «guerra del banditatge». Una guerra que va permetre la submissió del sud del país al Piemont i el seu procés unificador que va imposar a tota la península: «*la unificació va incloure des del deute públic al nom dels carrers. [...] la Itàlia va ser estesa sobre el llit de Procust.*»

Per això el sud del país havia estat el més refractari al procés d'unificació, ja que ho havia viscut com la imposició d'unes normes i d'una disciplina normativa estranya a la seva història. En aquest sentit, l'advocat napolità afirmava que l'Estat nacional italià intentava consolidar-se en tot el país mitjançant el transformisme, considerat aquest com el reflex de l'esperit unificador que dominava en la legislació i en l'Estat.

Així avalua que tant els prohoms de la *destra* com els de la *sinistra* no es diferenciaven, perquè els uns i els altres estaven d'acord en tots els temes d'Estat. El fet que el líder de la *sinistra* Depretis hagués estat confirmat set vegades com a primer ministre era la demostració més eloqüent, per a l'autor, de l'homogeneïtat de la classe política.

Contra qualsevol interpretació liberal del govern constitucional, Merlino defensava que això representava la «*societat anònima del despotisme*», on la font del poder eren les aliances entre oligarquies econòmiques i polítiques. Citant els coneguts prohoms de la *destra* Ruggiero Bonghi i Marco Minghetti, arribava a la conclusió que la suma dels poders en mans dels governs era sorprenent i que no hi havia manera de defensar-se dels abusos, l'essència dels quals era la *Consorteria*, la camarilla, que resumia tota la història dels governs italians.

Finalment, amb els seus últims dos capítols delineava, una vegada més, les característiques de la classe dirigent, constituïda per una burgesia que únicament volia aconseguir més riqueses i substituir la vella aristocràcia a pesar de proclamar-se liberal. Era evident la seva decepció cap a la Itàlia unificada en relació amb aquella Itàlia que s'esperava durant els anys del *Risorgimento*. Una decepció que era compartida per moltes generacions que, en paraules de Benedetto Croce en la seva *Storia d'Italia*, havien d'assumir que del temps heroic de la poesia s'havia passat al de la prosa. I les paraules de Francesco Saverio Merlino ho expressaven clarament: «*No és aquesta*

la Itàlia que havíem après a voler en la nostra joventut. Recordem encara amb commoció els bells dies transcorreguts a la Universitat de Nàpols, el somni de llibertat i de justícia que vam fer llavors, va durar com les roses, l'espai d'un matí.»

A més l'advocat napolità afegia que en els seus anys universitaris tot era moviment, i difús era l'amor a la llibertat i a la justícia, tant que si arribava la notícia d'una detenció de Mazzini esclatava la protesta: «*La universitat es tancava i era ocupada pels carrabiners, i nosaltres corríem pels carrers provocant avalots fins que ens feien provar la dolçor de les esposes constitucionals.*» Aquest record de la seva joventut universitària contrastava amb el nou clima universitari, ara més llunyà i més interessat a cantar i participar dels negocis que no de perseguir la llibertat, el progrés i la justícia.

L'últim capítol, *Il Popolo*, tractava les classes populars i les seves baixíssimes condicions de vida i de com lentament estava madurant una consciència revolucionària que, segons l'autor, faria canviar la societat italiana. Clausurava el llibre, un apèndix on reportava un article seu amb el qual criticava el nou Codi penal de Zanardelli, avaluant-lo com una mostra més de la supremacia de les noves classes dirigents sobre les classes populars.

A l'hora de fer balanç hem de recordar que *L'Italie telle qu'elle est* va tenir un acollida tèbia: si els periòdics més importants de la península no en van parlar, sí que ho van fer els de la premsa socialista i llibertària, que van publicar diferents capítols d'aquest treball. La seva edició italiana, prevista per a 1892 i amb el títol més eloqüent *L'era borghese. Come, perché i per chi s'è fatta l'Itàlia una* (que deixava ben clar la naturalesa de llibret del text en qüestió) no va arribar a realitzar-se. Quan finalment es va fer la traducció el 1953 (en la citada edició de Franco della Peruta), l'historiador socialista Stefano Merli va parlar d'aquest llibre com d'una «*protesta humana sense perspectives*». En aquest sentit, aquells que s'esperaven una mica més que un llibret es van quedar decebuts, mentre que els que van saber apreciar-ne la qualitat, van subratllar que aquest text era la primera denúncia internacional, en to d'opuscle revolucionari i per això amb una visió molt partidista de la classe dirigent postunitària. Des de l'historiador republicà Giovanni Spadolini fins al socialista Enzo Santarelli, i un llarg etcètera que ha arribat fins a l'actualitat més recent (Emilio Papa, Giampietro Berti o Natale Musarra, etc.), l'obra i la figura

de Francesco Merlino ha tornat a ser considerada de primera magnitud per poder entendre la història de la Itàlia post-*Risorgimento* des de la perspectiva de les classes populars.

Epíleg

Com s'ha evidenciat moltes vegades, els intel·lectuals van fer la seva comparsa en les últimes dècades del vuit-cents, assumint un protagonisme fins llavors desconegut. Aquestes noves elits, adquirint un paper nou que s'apartava de l'anterior imatge d'un erudit lligat a la seva obra, es van caracteritzar per la progressiva diferenciació social i per un creixent paper públic i polític. Aviat els intel·lectuals es convertien en fidels intèrprets dels canvis socials, com a principals teoritzadors, impulsors, propagandistes o detractors del sistema. A més, van ser els primers a percebre la modernitat com a deflagració i possible punt i a part de les seves societats i, per tant, a tenir la consciència de trobar-se enmig d'una crisi decisiva i de dur la responsabilitat d'impedir-ho o impulsar-ho. En aquest marc l'anàlisi comparada de les dues obres de Valentí Almirall i Francesco Saverio Merlino ens mostra una manifesta llunyania quant als temes utilitzats per criticar els seus respectius estats nacionals.

Per altra banda, no deixa de ser suggeridor el fet que ambdós representin dos llibrets de censura dels respectius estats nacionals liberals. La perspectiva economicista i la polèmica jurídica de Merlino són temes que no tenen eco en Almirall, mentre que l'estructuració del poder polític centralitzador i la consegüent absorció de la vida local ens poden suggerir similituds. El sistema del *turnisme* espanyol, basat en les clienteleles i denunciat per Almirall, quedava ben retratat amb la condemna del «sistema del mutu suport» entre els partits, del nou absolutisme en la vida de les províncies a causa del caciquisme i dels governadors civils, corretja de transmissió de la voluntat del Ministeri de Governació. Aquest sistema no s'allunyava gaire del clientelisme introduït pel sistema transformista italià on els acords entre personalitats polítiques desbordaven les divisions partíiques, i de la mateixa manera, a pesar de no ser citat com a tal per Merlino, el paper del Ministeri d'Interior italià era molt similar al de Governació espanyol,

tant que Gabriele Ranzato ha pogut afirmar que Francesco Nicotera podia considerar-se com el Francisco Romero Robledo italià.

De totes maneres, no sabem si aquestes referències poden demostrar la influència del regionalista català en el llibertari napolità, però no es poden descartar. És possible que l'editor Savine aprofités l'èxit de venda de l'opuscle d'Almirall per posar títols similars al text citat per captar l'atenció dels lectors.

De fet, en el mateix 1890, publicava en la seva Biblioteca Antisemita el llibre de Raoul Bergot *L'Algerie telle qu'elle est*, un text que pretenia oposar-se al poder que els jueus tenien en la colònia francesa i impulsar una acció més decidida de colonització francesa. O sigui, el llibre volia contribuir a crear un estat d'opinió a França perquè es desviés el camí de l'emigració dels camperols gals. En lloc de les llunyanes Amèriques, es volia fomentar el flux cap a la més propera colònia nord-africana.

L'any següent, Albert Savine publicava el treball de l'escriptor i polític mexicà Francisco de Prida i Arteaga, *Le Mexique: tel qu'il est adjour'd'hui*, una probable adaptació de l'obra que ell mateix havia publicat dos anys abans, juntament amb Rafael Pérez. De tota manera, aquestes obres sobre països estrangers no són més que la demostració del viu interès i de l'ànima de descobrir mons nous per part del públic francès.

A més d'un segle de distància des que van ser escrits, tant *L'Espagne telle qu'elle est*, de Valentí Almirall, com *L'Italie telle qu'elle est*, de Francesco Saverio Merlino, no deixen de representar uns documents de profund interès per a l'historiador que vulgui entendre els processos que van dur a aquella crisi de final de segle que tant pes tindrà en els successius esdeveniments del segle xx. Una crisi la percepció de la qual va ser llavors difosa per les elits intel·lectuals que van percebre abans que ningú la gran mutació de valors que semblava sacsejar tots els vells equilibris socials i el crepuscle de tot un món. La crisi política de la fi del vuit-cents donava pas a una incerta modernitat i era la premissa cap a la deriva de la ingovernabilitat dels vells estats nacionals heretats del liberalisme clàssic.

Bibliografia:

- D. ADORNI, *L'Italia crispina. Riforme e repressione 1887-1896*, Milà, Sansoni, 2002.
- V. ALMIRALL, *La España tal cual es. La España de la Restauración*, Barcelona, Anthropos, 1983.
- G. ÁLVAREZ CHILLIDA, *El Antisemitismo en España. La imagen del judío (1812-2002)*, Madrid, Marcial Pons, 2002.
- R. BERGOT, *L'Algerie telle qu'est*, París, Savine, 1890.
- G. BERTI, *Francesco Saverio Merlino. Dall'anarchismo socialista al socialismo liberale (1856-1930)*, Milà, Angeli, 1993.
- F. CAMMARANO, *Storia politica dell'Italia liberale 1861-1901*, Torí, Laterza, 1999.
- J. CASASSAS I YMBERT, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona, Magrana, 1986.
- J. CASASSAS I YMBERT, *Entre Escil·la i Caribdis*, Barcelona, Magrana, 1990.
- G.C. CATTINI, «La construcció de l'Estat nacional espanyol i els intel·lectuals perifèrics. La crítica regionalista d'en Francesc Romaní Puigdemogolas» a *L'Estat-nació i el conflicte regional: Mañé i Flaquer, un cas paradigmàtic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pp.34-61.
- G.C. CATTINI, «Les eleccions de 1869: la plataforma per a la Unitat Catòlica i la politització del regionalisme catòlic» a AA.VV. *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*. Actes del IV congrés de la CCEPC., Barcelona, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2005.
- G.C. CATTINI, «El parlamentarismo en el área mediterránea al final del siglo XIX. Una visión comparada italo-española» a J. Sobrequés, J. Agirreazkuenaga, M. Morales, M. Uruijo i M. Cisneros (coordinadors), *Actes del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*, 2 Vol., Barcelona, 2005, pp. 873-891.
- C. CHARLE, *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle*, París, Éditions de Seuil, 1996.
- J. COLL I AMARGOS, *El catalanisme conservador davant de l'afer Dreyfus (1894-1906)*, Barcelona, La Magrana, 1994.

- B. CROCE, *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, Bari, Einaudi, 1967 (1a 1928).
- B. CROCE, *Història d'Europa al segle XIX*, Barcelona, Ariel, 1996, pp. (1era 1932).
- E. CUOMO, *Critica e crisi del parlamentarismo (1870-1890)*, Torí, Giappichelli, 1996.
- J. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN i J.F. FUENTES, *Diccionario político y social del siglo XIX*, Madrid, Alianza Editorial, 2002.
- P. GENER, *Cosas de España*, Barcelona, Llordachs, 1903.
- J. B. GUARDIOLA, *El libro de la Democracia*, B., Imp. de Olivares, 1851.
- H. HINA, *Castilla y Cataluña en el debate cultural 1714-1939*, Barcelona, Crítica, 1986.
- L. MANGONI, *Una crisi di fine secolo*, Torino, Einaudi, 1985.
- F. S. MERLINO, *Questa è l'Italia*, Milà, Cooperativa del Libro Popolare, 1954.
- J. Y. MOLLIER i J. GEORGE, *La plus longue des républiques 1870-1940*, París, 1994.
- G. MOSSE, *La cultura europea del siglo XX*, Barcelona, Ariel, 1997.
- N. MUSARRA, «Merlino e la rivoluzione nell'Italia meridionale», a *Rivista Storica dell'Anarchismo* (Pisa), n. 15 (2001), pp 33-50.
- D. PALANO, *Il potere della moltitudine*, Milà, Vita e pensiero, 2002.
- E. R. PAPA, *Per una biografia intellettuale di F. S. Merlino. Giustizia e sociología criminale. Dal «socialismo anarchico» al «riformismo rivoluzionario» (1878-1930)*, Milà, Angeli, 1982.
- J. PICH i MITJANA, *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall (1841-1904)*, Vic, Eumo Editorial, 2004.
- R. POZZI, *Hyppolite Taine: scienze umane e política nell'Ottocento*, Venècia, Marsilio, 1993.
- F. PRIDA Y ARTEAGA, *Le Mexique: tel qu'il est adjourd'hui*, París, Savine, 1891.
- G. RANZATO, *La difficile modernità*, Alessàndria, Edizioni dell'Orso, 1997.
- S. RIERA i TUÈBOLS, *Síntesi d'història de la ciència catalana*, Barcelona, La Magrana, 1983.
- S. RIERA i TUÈBOLS, «El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença» a *Història de la Cultura Catalana. Vol. V. Naturalisme, positivisme i catalanisme.*, Barcelona, Edicions 62, 1994.

- B. RIQUER I PERMANYER, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo Editorial, 2000.
- R. ROMANELLI, *Il comando impossibile. Stato e società nell'Italia liberale*, Bolonya, Il Mulino, 1988.
- G. SADURN BORDON, *La crisi politica della modernità*, Torí, Laterza, 2002.
- M. SUÁREZ CORTINA, «Trasformismo i Turno: dos versiones latinas de la política liberal europea de la “Belle Epoque”», a S. CASMIRRI i M. SUÁREZ CORTINA, *La Europa del Sur en la época liberal. España, Italia y Portugal. Una perspectiva comparada*, Santander i Cassino, Servicio de Publicaciones universitarias Universidad de Santander – Università di Cassino, 1998.
- E. UCÉLAY DA CAL, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Ors, Cambó y la conquista moral de España*, Barcelona, EDHASA, 2003.
- Z. STERNHELL, *La droite révolutionnaire. Les Origines française du fascisme 1885-1914*, París, Éditions de Seuil, 1979.